

Jacek Andrzej Młynarczyk

Współpraca polsko-niemiecka

Polska pod niemiecką i sowiecką okupacją 1939–1945, międzynarodowa konferencja naukowa zorganizowana przez Instytut Pamięci Narodowej i Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie, Poznań 25–27 lutego 2005 roku

Zagłada ludności żydowskiej na polskich terenach wcielonych do Rzeszy w czasie II wojny światowej, międzynarodowa konferencja naukowa zorganizowana przez Instytut Pamięci Narodowej i Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie, Katowice 15–17 września 2005 roku

Współpraca Niemieckiego Instytutu Historycznego w Warszawie z Instytutem Pamięci Narodowej ma już kilkuletnią tradycję. Również w tym roku doszło do dwóch bardzo udanych przedsięwzięć naukowych, wypełniających w pewnym sensie istniejące jeszcze „białe plamy” zarówno w polskiej, jak i zachodnioeuropejskiej historiografii.

Pomiędzy 25 a 27 lutego 2005 roku odbyła się w Poznaniu międzynarodowa konferencja „Polska pod niemiecką i sowiecką okupacją 1939–1945”. Naukowcy nie tylko z Polski i Niemiec, ale również ze Stanów Zjednoczonych, Izraela, Wielkiej Brytani i Federacji Rosyjskiej zaprezentowali tam w pięciu sekcjach tematycznych wyniki swoich najnowszych badań naukowych w ujęciu komparatystycznym. W ramach pierwszego bloku tematycznego dr Sergiej Slutsch i dr Marek Kornat omówili różne drogi obu reżimów totalitarnych do paktu Ribbentrop–Mołotow, który zaowocował kolejnym rozbiorem Polski. Profesorowie Czesław Madajczyk i Albin Głowacki przedstawili ogólne założenia niemieckiej i sowieckiej okupacji terenów polskich w czasie drugiej wojny światowej, a dr Antony Polonsky zaprezentował złożone stanowisko zachodnich aliantów do powstałej w ten sposób „sprawy polskiej” w latach 1939–1945.

Na główną część konferencji składała się próba porównania różnorodnych form niemieckiej i sowieckiej okupacji terenów polskich, wynikających z nich złożonych reakcji zamieszkującej jej podbitej ludności. Obie strefy okupacyjne zostały rozpatrzone pod względem wyzysku gospodarczego, represji wobec ludności miejscowej i polityki narodowościowej. W Generalnym Gubernatorstwie w latach 1939–1945 zilustrowali powyższe zagadnienia odpowiednio: mgr Sonja Schwaneberg, profesor Tomasz Szarota i dr Ingo Haar; ziemiami wcielonymi do Rzeszy w czasie drugiej wojny światowej zajęli się: dr Tadeusz Janicki, docent Maria Rutowska i profesor Jan Szyling; i wreszcie niemiecką politykę okupacyjną na Kresach Wschodnich w latach 1941–1944 przedstawili dr Dieter Pohl, dr Grzegorz Hryciuk i dr Frank Grelka. Te same aspekty polityki okupacyjnej Związku Sowieckiego na wschodnich terenach II RP w latach 1939–1941 przedstawili dr Marek Wierzbicki, Aleksander Gurjanov i dr Aleksander Srebrakowski.

Cała paleta reakcji ludności polskiej zamieszkującej podbite tereny, wynikająca bezpośrednio z niemieckich i sowieckich praktyk okupacyjnych, została zebrana pod dwoma przeciwstawnymi określeniami zbiorczymi: kolaboracji lub oporu. Całą gamę zachowań kolaboracyjnych mieszczących się pomiędzy przypadkową kooperacją z okupantami a dobrowolną i zdeklarowaną współpracą z wrogiem na szkodę własnego narodu przedstawili w kolejności wyżej wymienionych stref okupacyjnych: dr Jacek Andrzej Młynarczyk, profesor dr. Ryszard Kaczmarek, dr Grzegorz Motyka i dr Jan Jerzy Milewski.

Zróżnicowane formy oporu społecznego i militarnego na wymienionych obszarach zanalizowali odpowiednio: profesor Grzegorz Mazur, mgr Aleksandra Pietrowicz, dr Grzegorz Hryciuk i dr Rafał Wnuk. Uzyskane wyniki, dotyczące w głównej mierze ludności polskiej, zostały uzupełnione referatami poświęconymi mniejszościom narodowym na terenie okupowanej Polski. Dr David Silberklang omówił tragiczny los ludności żydowskiej i jej odmienne spojrzenie na obu zaborców i ich politykę narodowościową, podczas gdy dr Tadeusz Piotrowski spróbował przedstawić instrumentalizację Żydów, Ukraińców i mniejszości niemieckiej w celu prowadzenia wojny przez obu agresorów. Swoistym podsumowaniem konferencji stało się porównanie obu okupacji zaprezentowane przez docenta Bogdana Chrzanowskiego i dr Piotra Niwińskiego, a także końcowa dyskusja podiumowa.

Nieco inny charakter miała zorganizowana pomiędzy 15 a 17 września 2005 w Katowicach międzynarodowa konferencja „Zagłada ludności żydowskiej na polskich terenach wcielonych do Rzeszy w czasie II wojny światowej”. Stała się ona niejako drugą dopełniającą częścią konferencji zorganizowanej przez Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie i Instytut Pamięci Narodowej w 2002 roku w Lublinie, która poświęcona była akcji „Reinhardt”, czyli zagładzie ludności żydowskiej w Generalnym Gubernatorstwie. Również tutaj doszło do spotkania czołowych badaczy Holokaustu z Polski, Niemiec, Izraela, Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych i Kanady.

W pierwszej sekcji spotkania, poświęconej roli i miejscu terenów wcielonych do Rzeszy w procesie decyzyjnym Zagłady, profesor Peter Longerich podsumował dotychczasowe tendencje i wyniki badawcze, koncentrując się na współpracy pomiędzy peryferyjnymi i centralnymi ośrodkami władzy w procesie decyzyjnym Holokaustu. Podkreślił konieczność syntetycznego spojrzenia na omawianą problematykę. Dr Jacek A. Młynarczyk zwrócił uwagę na frapujące współzależności w inicjatywach oddolnych ukierunkowanych na prześladowanie ludności żydowskiej przez namiestnika Rzeszy w Kraju Warty Artura Greisera i dowódcy SS i policji w dystrykcie lubelskim GG Odila Globocnika, których konsekwentnie negatywna polityka ludnościowa doprowadziła do decyzji wymordowania Żydów na podległych im terenach w specjalnie do tego celu stworzonych obozach zagłady. Profesor Ryszard Kaczmarek w ujęciu komparatystycznym naszkicował sytuację ludności żydowskiej na obszarach zachodnich i południowych Europy wcielonych do Rzeszy a polityką antyżydowską na polskich terenach wcielonych.

W następnej sekcji, „Od wyalienowania do Zagłady”, dr Jochen Böehler przedstawił skalę represji wobec Żydów podczas administracji wojskowej, a także zwrócił uwagę na znaczny stopień zaangażowania w nie oddziałów Wehrmachtu. Profesor Jan Grabowski przedstawił etapy radykalizacji polityki antyżydowskiej w rejencji ciechanowskiej. Dr Michael Alberti omówił politykę wywłaszczania, postępującej izolacji w gettach i wreszcie zagłady Żydów w Kraju Warty. Profesor Klaus-Michael Mallmann skoncentrował się na postawach funkcjonariuszy Stapo Litzmannstadt (okupowanej Łodzi) wobec ludności żydowskiej w tamtejszym getcie.

Trzeci panel konferencji poświęcony był obozom zagłady i koncentracyjnym na terenach wcielonych do Rzeszy. Jako pierwszy mgr Peter Klein przedstawił swe nowatorskie ustalenia dotyczące ekonomicz-

nych aspektów funkcjonowania obozu zagłady Kulmhof w Kraju Warty. Na podstawie zachowanych kwitów rachunkowych wykazał całkowitą zależność tej placówki od miejscowej administracji cywilnej z Arturem Greiserem na czele. Profesor Wacław Długoborski omówił zasady funkcjonowania największej fabryki śmierci na okupowanych ziemiach polskich – obozu zagłady Auschwitz-Birkenau. Dr Anna Ziółkowska przedstawiła warunki pracy w licznych obozach pracy przymusowej w Kraju Warty, a panel zamknęła dr Danuta Drywa, omawiając życie, martyrologię i śmierć Żydów w obozie koncentracyjnym Stutthof i jego filiach.

Sekcja czwarta konferencji katowickiej poświęcona była postawom i zachowaniu ludności żydowskiej wobec Zagłady. Jako pierwszy profesor Dan Michman postarał się wykazać na przykładzie getta Litzmannstadt, na ile instytucja tak zwanych judenratów, getta jako takiego i wreszcie samo „ostateczne rozwiązanie“ były uzupełniającymi się komponentami niemieckiej polityki antyżydowskiej. Mgr Julian Baranowski przedstawił kontrowersyjną sylwetkę Chaima Mordechaja Rumkowskiego, przewodniczącego Rady Żydowskiej w Litzmannstadt, kładąc nacisk na kolaboracyjny charakter jego działalności. Dr Aleksandra Namysło omówiła wpływ kierownictwa Centrali Żydowskich Rad Starszych Wschodniego Górnego Śląska na zachowania i postawy ludności żydowskiej wobec Zagłady, a dr Sara Bender skoncentrowała się na faktach i mitach dotyczących powstania w getcie białostockim.

W ostatniej sekcji tematycznej konferencji mgr Dorota Siepracka przedstawiła spektrum zachowań ludności polskiej w Kraju Warty wobec Zagłady, które sięgały od czynnej pomocy dla izolowanych w gettach, poprzez zupełną obojętność, aż do wypadków czynnego zaangażowania w mordy na Żydach. Interesującym dopełnieniem jej wystąpienia stało się wystąpienie dr Dariusza Libionki, dotyczące reakcji Polskiego Państwa Podziemnego wobec eksterminacji ludności żydowskiej w okupowanej Polsce, który między innymi zwrócił uwagę na frapujące opóźnienia w przekazywaniu tychże informacji do polskich ośrodków rządowych w Londynie. Temat stosunku do Zagłady podsumował profesor Gerhard Weinberg, który skoncentrował się na reakcjach rządów alianckich wobec doniesień o Zagładzie, na tle globalnej sytuacji geostrategicznej. Dwa następne referaty poświęcone były ściganiu zbrodniarzy wojennych. Dr Joachim Riedel omówił podstawę prawną, a także dokonania niemieckiego wymiaru sprawiedliwości na tym polu w Republice Federalnej Niemiec i podkreślił znaczenie powstałej w tym celu Centrali Krajowych Zarządów Wymiaru Sprawiedliwości do Badania Zbrodni Nazistowskich (Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung von NS-Verbrechen) w Ludwigsburgu, która starała się zbierać wszystkie możliwe informacje, dane i źródła historyczne, a także inicjowała śledztwa przeciwko poszczególnym podejrzany, przekazując obciążające materiały do odpowiednich prokuratur krajowych. Profesor Witold Kulesza omówił trudności i specyfikę prób osądzenia zbrodniarzy nazistowskich przez sądy polskie na wybranych przykładach.

Podsumowaniem konferencji była dyskusja panelowa z udziałem profesorów: Wacława Długoborskiego, Jana Grabowskiego, Ryszarda Kaczmarka, Petera Longericha, Klaus-Michaela Mallmanna i Gerharda Weinberga.

Referaty wygłoszone podczas obu konferencji zostaną opublikowane w tomach pokonferencyjnych w języku polskim przez Instytut Pamięi Narodowej i języku niemieckim przez Niemiecki Instytut Historyczny w Warszawie.

Noty o autorach

Natalia Aleksium, historyk, dr, adiunkt w Katedrze Bliskiego i Dalekiego Wschodu Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz doktorant w Skirball Department of Hebrew and Judaic Studies, New York University. Opublikowała: *Dokąd dalej: ruch syjonistyczny w Polsce 1944–1950*, publikowała w „East European Jewish Affair”, „German History”, „Gal Ed”, „Studies in Contemporary Jewry” i „Yad Vashem Studies”.

Aleksandra Bańkowska, studentka V roku historii, magistrantka profesora dr. hab. Jerzego Tomaszewskiego w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego.

Barbara Engelking-Boni, psycholog, dr hab. w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN, badacz Holokaustu, ostatnio opublikowała: „*Szanowny Panie Gistapo...*”. *Donosy do władz niemieckich w Warszawie i okolicach w latach 1940–1941* (2003).

Israel Gutman, historyk, profesor, ur. 1923 w Warszawie, należał do podziemia żydowskiego w warszawskim getcie i ŻOB. Od 5 maja 1943 roku do 5 maja 1945 był więźniem obozów koncentracyjnych na Majdanku, w Oświęcimiu i Mauthausen. Od 1947 w Izraelu, początkowo w kibucu Lehavot, a od 1961 w Jerozolimie. Był świadkiem w procesie Eichmana. W latach 1975–1993 był dyrektorem Ośrodka Badawczo-Naukowego Yad Vashem, jednocześnie profesorem na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie. Od 1996 roku jest głównym historykiem Yad Vashem. Napisał 11 książek, w 1995 roku nadano mu tytuł doktora honoris causa Uniwersytetu Warszawskiego; jest wiceprzewodniczącym Międzynarodowej Rady Oświęcimskiej.

Jan Grabowski, historyk, profesor na University of Ottawa (Kanada), ostatnio opublikował „*Ja tego Żyda znam!*” *Szantażowanie Żydów w Warszawie, 1939–43* (2004).

Jacek Leociak, dr, adiunkt w Instytucie Badań Literackich PAN, kierownik Zakładu Badań nad Literaturą Holokaustu IBL PAN. Ostatnio opublikował *Text in the Face of Destruction. Accounts from the Warsaw Ghetto Reconsidered* (2004).

Dariusz Libionka, historyk, dr, pracownik naukowy w Instytucie Pamięci Narodowej, Oddział w Lublinie, adiunkt w Instytucie Filozofii i Socjologii PAN. Redaktor tomu „*Aktion Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*” (2004).

Robert Kuwałek, historyk, kierownik Muzeum-Miejsca Pamięci w Belżcu, Oddziału Państwowego Muzeum na Majdanku. Ostatnie publikacje: *Das Durchgangsghetto in Izbica*, w: „Theresienstaedter Studien und Dokumente”, J. Milotova, U. Rathgeber, M. Woergebauer (red.) [2003].

Małgorzata Melchior, socjolog, dr hab., adiunkt w Instytucie Stosowanych Nauk Społecznych Uniwersytetu Warszawskiego. Ostatnio opublikowała pracę *Zagłada a tożsamość. Polscy Żydzi ocaleni „na aryjskich papierach”*. *Analiza doświadczenia biograficznego* (2004).

Jakub Petelewicz, historyk, mgr, doktorant w Centrum Badania i Nauczania Dziejów i Kultury Żydów w Polsce im. M. Anielewicza w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Ostatnio opublikował: *Wypadki antysemitki w Łowiczu w listopadzie 1931 r. na podstawie prasy* („Roczniki Łowickie” 2004, t. II, red. M. Wojtylak).

Havi Ben-Sasson, historyk, mgr, doktorantka Uniwersytetu Hebrajskiego w Jerozolimie. Pracuje w Instytucie Yad Vashem i na Uniwersytecie Hebrajskim w Jerozolimie. Autorka publikacji z zakresu żydowskiej religijności, getta warszawskiego i zagłady Żydów polskich oraz licznych programów edukacyjnych w International School for Holocaust Studies w Instytucie Yad Vashem.

Alina Skibińska, historyk, mgr, przedstawiciel United States Holocaust Memorial Museum w Polsce. Ostatnio opublikowała *Wywiady z mieszkańcami przeprowadzone przez USHMM*, w: *Ośrodek Zagłady Żydów w Chełmnie nad Nerem w świetle najnowszych badań. Materiały z sesji naukowej* (2004).

Jerzy Tomaszewski, ur. 1930, historyk, profesor dr hab., twórca i wieloletni kierownik Centrum Badań i Nauczania Dziejów i Kultury Żydów w Polsce im. M. Anielewicza w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Członek Rady Naukowej Żydowskiego Instytutu Historycznego od 1970, członek Zarządu ŻIH od 1985, członek komitetu redakcyjnego „Biuletynu ŻIH” i rocznika „POLIN. Studies in Polish Jewry”. Autor licznych publikacji z zakresu historii współczesnej i gospodarczej, dziejów i stosunków polsko-żydowskich. Ostatnio wydał wraz z Andrzejem Chojnowskim książkę *Izrael* (2002).

Feliks Tych, ur. 1929, historyk, profesor dr hab., od 1996 dyrektor ŻIH, autor licznych publikacji dotyczących ruchów społecznych w Polsce i innych krajach europejskich na przełomie XIX i XX wieku. Ostatnio wydał: *Długi cień Zagłady* (1999).

Romuald Jakub Weksler-Waszkinel, ur. w getcie w Starych Świećanach [w roku 1943, w aktualnej metryce zapisano: 28 lutego, ale na własne oczy widziałem metrykę, w której podana była zupełnie inna data mego urodzenia. Chcę po prostu powiedzieć, że nie znam dnia swego urodzenia]. Ksiądz katolicki archidiecezji warmińskiej (Olsztyn) od 1966 roku. Pracuje w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim od 1971. Obecnie starszy wykładowca w Katedrze Metafizyki na Wydziale Filozofii KUL. Ostatnio opublikował *Zgłębiając tajemnicę Kościoła* (2003) oraz *Żydzi – Chrześcijanie: dwie pamięci* („Polonistyka” 2005, nr 6).

Andrzej Żbikowski, historyk, dr, pracownik naukowy Żydowskiego Instytutu Historycznego i Biura Edukacji Publicznej Instytutu Pamięi Narodowej w Warszawie. Autor wielu prac dotyczących historii Żydów w Polsce. Ostatnio opublikował jako współautor *Pamięć. Historia Żydów Polskich przed, w czasie i po Zagładzie* (2005).